

MARTIN CONWAY & JOSÉ GOTOVITCH (ED.)

«Europe in Exile. European Exile Communities in Britain, 1940-1945»

New York-Oxford/Bruxelles, Berghahn Books/Soma-Ceges, [2001], VI + 281 p.

De geschiedenis van de Europese exil-ervaring tijdens de Tweede Wereldoorlog is tot nu toe vooral het domein van politieke en militaire geschiedschrijving geweest. Militaire historici hebben de deelname van de bannelingen aan de geallieerde militaire operaties in kaart gebracht. De Britse strategie om de gevluchte buitenlandse militairen te integreren in de geallieerde oorlogsinspanning beoogde naast een militair doel ook een politiek objectief : de Britten wensten zo de Amerikanen van Europese origine als lobby te gebruiken om Amerikaanse steun voor de oorlogsinspanning te verwerven. De oorspronkelijke bedoeling was deze buitenlandse militairen te assimileren in het Britse leger, maar taal en vooral politiek maakten een geruisloze opname in de militaire organisatie onmogelijk. Vooral de regeringen in ballingschap stonden op nationale eenheden die samen met het Britse leger aan militaire operaties deelnamen. Nationale militaire formaties konden de legitimiteit van de bannelingen in de bezette natie versterken. De politieke geschiedschrijving analyseerde dit streven naar erkenning van de exil-regeringen, hun verhouding tot de politieke elites in het bezette land en hun plannen voor de naoorlogse periode. De centrale vraagstelling van dit onderzoek is in welke

mate deze exil-politiek invloed had op de naoorlogse ontwikkelingen.

Deze bundel brengt een synthese van beide historiografische tradities en beoogt dit traditioneel onderzoek aan te vullen met een sociaal-historische invalshoek. De exil-ervaringen van Nederland, België, Noorwegen, Polen en Tsjecho-Slowakije – bezette landen waar de ballingschap in Groot-Brittannië een gestructureerde vorm kreeg met een regering in ballingschap – vormen het onderwerp van dit boek. Ook de Franse bannelingen, weliswaar met een sterk onderscheiden exil-ervaring komen aan bod in deze studie. De helft van de bijdragen betreffen de Belgische ballingschap. Een keuze die, in tegenstelling tot de Eerste Wereldoorlog, niet voortspuit uit het kwantitatief overwicht van deze nationale groep binnen de bannelingen in Groot-Brittannië. Tussen 1940 en 1944 was één op tien van de bannelingen Belg, terwijl het aantal Polen dubbel zo groot was. De Belgische bannelingen vormen een dankbaardere groep voor een sociaal-historische benadering daar zij, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de bijna uitsluitend uit militairen samengestelde Poolse gemeenschap in Groot-Brittannië, veel heterogener samengesteld waren.

De traditionele historische traditie wordt in de bijdragen over Noorwegen (Chris Mann), Tsjecho-Slovakije (Alan Brown) en Nederland (David J. Barnouw) hernomen, het Belgische artikel van Vos sluit hierbij aan. Deze artikels bieden weinig nieuwe inzichten en de sociaal-historische analyse wordt herleid tot anekdoten. Het artikel van Zamojski in zijn bijdrage over de Poolse exil-ervaring houdt zich niet aan het kader van het boek dat inderdaad

te sterk bepaald is door de West-Europese ervaring. Zamojski biedt een breed panorama van de Poolse exil-ervaring (1939-1949) waarbij de complexiteit van de Poolse ervaring recht wordt gedaan. De Belgische bijdragen geven meer ruimte aan de sociale geschiedenis waarbij niet enkel toppolitici en generaals aan bod komen, maar ook soldaten, verpleegsters, moeders en kinderen.

De exil-ervaring werd in sterke mate gekleurd door het onthaalbeleid van het gastland. Colin Holmes, de baanbreker van het historisch onderzoek naar migratie in Groot-Brittannië biedt inzicht in dit beleid. Holmes schat dat Groot-Brittannië voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog 70.000 vluchtelingen uit het Groot-Duitse Rijk opnam. Tussen september 1939 en december 1943, toen de grens werd gesloten, nam Groot-Brittannië nog eens 70.000 oorlogsvluchtelingen op uit het bezette Europese continent. Holmes situeert het Britse vluchtelingenbeleid binnen het restrictieve vreemdelingenbeleid dat zowel de bescherming van de nationale arbeidsmarkt, de Britse internationale belangen (onder meer de relatie met Palestina en de USSR) als interne veiligheidsbelangen moest dienen. Vooral dit laatste aspect blijkt tijdens de Tweede Wereldoorlog aanleiding te geven voor een schipperend beleid. Hoe de overheid bepaalt welke vreemdelingen verdacht zijn en waarom blijkt weinig eenduidig en de vraag hoe dit beleid zich verhoudt tot antipathie en sympathie onder de publieke opinie wordt oppervlakkig aangesneden. Holmes wijst erop dat de Britse overheid slechts het kader aangaf van het onthaalbeleid dat, eventueel in samenspraak met de regeringen in ballingschap verder werd

ingevuld door de private sector. Voor de Belgische vluchtelingen biedt het artikel van Matthew Buck en Luis Angel Bernardo y Garcia de noodzakelijke aanvulling. De onderscheiden groepen binnen de Belgische vluchtelingen worden in kaart gebracht en verder wordt uitgetekend hoe het onthaal werd georganiseerd door de Belgische autoriteiten, in overleg met de private sector.

Alle bijdragen geven aan dat de stemming onder de bannelingen in Groot-Brittannië na de onstuitbare nazi-opmars op het Europese continent weinig strijdvaardig was. Het defaitisme was wijd verspreid en werd gevoed door de bereidheid van een deel van de politieke elite in de bezette landen om een compromis te sluiten met de Duitse autoriteiten. Zoals blijkt uit de bijdrage van Nicolas Atkin was dat defaitisme in 1940 het meest uitgesproken bij de Fransen in Groot-Brittannië, voor wie niet de Gaulle, maar Pétain de hoop was. De Franse ambtenaren en militairen die zich in 1940 in Groot-Brittannië bevonden besloten dan ook massaal tot repatriëring. Ook voor een aantal Belgische bannelingen vormde Leopold III een hoop in deze bange dagen. De bondgenoot Groot-Brittannië genoot daarenboven geen blind vertrouwen, want zoals Stengers aangeeft in zijn analyse van de Belgische houding tegenover de Britten voor 1940, bleef België veel sterker gericht op Frankrijk, onder meer omwille van de taalverwantschap. Het vertrouwen van de Belgische diplomatie in de Britse bondgenoot was in de tweede helft van de jaren dertig ook danig geschokt toen de Britten alles op de *appeasement* zetten en daarvoor zelfs de Belgische kolonie wilden opofferen. Slechts na 1940 ruimde het defaitisme de

plaats voor een strijdvaardige houding onder de bannelingen. Om de militaire slagkracht op te voeren riepen de regeringen in ballingschap al hun burgers in de emigratie, ook zij die reeds voor de oorlog op vrijwillige basis hun land hadden verlaten, op om hun patriottische plicht te vervullen. De loyaliteit van deze emigranten tegenover hun land van herkomst in oorlog was zwak : deze oproep scoorde slechts matig.

Het artikel van Françoise Raes over de exilervaring van Franstalige vrouwen uit de middenklasse illustreert het potentieel van een sociaal-historische benadering. Dit artikel gebaseerd op interviews geeft aan dat deze oorlogsjaren een breuk vormden in hun biografie. De arbeidsplicht maakte dat deze vrouwen zich voor het eerst engageerden in de publieke sfeer. Het was ook voor het laatst, gezien deze vrouwen zich na de oorlog terugtrokken in de schaduw van het privé-leven. Deze breuk werd niet ervaren als een bevrijding uit een wereld gedomineerd door mannen, maar als een louter tijdelijke en noodzakelijke opoffering.

De andere Belgische bijdragen zijn traditioneler van vraagstelling en geven slechts een eerste verkenning van de thematiek. Diane De Bellefroid besteedt aandacht aan de Commissie voor de Studie van de Naoorlogse problemen (CEPAG), een *think-tank* die modellen concipieerde voor de naoorlogse ordening. Zij kent de CEPAG-plannen, onder voorbehoud van verder onderzoek, een invloed toe op het naoorlogse beleid. Eric Laureys analyseert de criteria van het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid (HCLV) bij de rekrutering van de Belgische verbinding-

officieren die moesten instaan voor de openbare ordehandhaving bij de bevrijding. Dit is een eerste verkennend onderzoek dat erop wijst dat het wereldbeeld van de exil-politici betrokken bij het HCLV toch sterk behoudsgezind was.

De afsluitende bijdrage van Martin Conway is een synthese van de exil-ervaring als onderdeel van de historische ontwikkeling van continentaal Europa. Alhoewel de exil-politici vooral door Britse steun erin slaagden een legitimiteit op te bouwen en in stand te houden, was hun macht steeds afhankelijk van de sponsor. In het bijzonder m.b.t. Centraal-Europa zorgde deze afhankelijkheid tot een gevoelige inperking van de autonomie van de exil-politici. Conway wijst erop dat in West-Europa de invloed van de exil-politici (die vooral tot het vooroorlogse establishment behoorden) na de oorlog succesvol werd gecontesteerd door een politieke elite die haar wortels had in het bezette land. Ook het Angelsaksische gedachtegoed dat deze exil-politici meebrachten heeft nauwelijks invloed gehad op de naoorlogse orde. Het corporatisme en de welvaartsstaat van continentaal Europa sluiten eerder aan bij de vooroorlogse ervaring dan bij het Angelsaksische model. De invloed van de exil-ervaring op het naoorlogse Europese continent blijkt dan ook vrij gering te zijn geweest en dit juist omwille van het exil-stigma. Conway doorkruist hier de bijdrage van Bellefroid die wel een invloed onderkent van de CEPAG. Conway verwerpt enige invloed van het exil op het onmiddellijke naoorlogse Europa, wel wijst hij op een (lange termijn) invloed van de exil-ervaring. De meer activistische rol van het staatsapparaat tijdens de exil-periode, los van de verlamme-nde beper-

kingen van de parlementaire democratie, leidde volgens Conway tot ongeken- de ambities onder de ambtenarij. Deze ambities (samen met een ondermeer door de exil-ervaring geheroriënteerde sociaal- democratie, die zich sterker richtte op de staat) leidden tot een actievere West- Europese staat vanaf de jaren '60. Een interessante hypothese die jammer genoeg niet onderbouwd werd door de andere bij- dragen in deze bundel, gezien de ervaring van de ambtenaren en hun naoorlogse parcours niet werden uitgediept.

Deze bundel verzamelt een aantal bijdra- gen van hoge kwaliteit die de exil-ervaring voor continentaal Europa, zowel tijdens als na de Tweede Wereldoorlog analyseren. Deze artikels zijn daarom niet encyclo- pedisch, want controversiële elementen van dit verleden worden aangesneden en in hun kader geplaatst (waarbij persoon- lijke standpunten niet worden geschuwd, zoals in het bijzonder in de bijdrage van Jan Zamojski). De bijdrage van Conway over exil en politiek vormt het hoogtepunt van deze bundel. Het overwicht van de Belgische exil-ervaring in deze bundel is niet gewettigd en spruit meer voort uit de onderzoekstraditie van de twee historici die de bundel saamenstelden (Martin Conway en José Gotovitch) dan uit het belang van de Belgische exil-ervaring of haar exemplarische historiografische productie. Voor zij die geïnteresseerd zijn in België werpt deze bundel nieuw licht op de Belgische exil-ervaring en situeert daarenboven deze ervaring in haar Euro- pese context. Voor lezers die België niet centraal stellen in hun historische inte- resses zijn de meeste bijdragen over België ontgoochelend omdat zij, ondanks de traditionele vraagstelling, nog verkennend

blijven. De invalshoek blijft overwegend politiek en militair, met slechts een ondergeschikte sociale vraagstelling. Zo blijven bijvoorbeeld de Belgische ambtenaren (maar niet hun dochters en echtgenotes) en de Vlaamse vissers onbestudeerd. Een conclusie ontbreekt, wat jammer is gezien het samenbrengen van de diverse invalshoeken van deze bundel kon afgesloten worden met een aangeven van de openstaande onderzoeksvragen. De bijdrage van Conway beantwoordt slechts ten dele aan deze behoefte.

Frank Caestecker